

TILLBAKABLICK BERGSMANSBYN KARSBO 500 ÅR

Bergsmän betalade skatt med tackjärn

Norbergs gamla bergsmansbyar med sina bergsmanshemman har en fantastisk historia att berätta. Karsbo är en av dessa byar som på 1500-talet hette Karlsbodha.

NORBERG. På den tiden var platsen en utjord till Gässe (i dag Gäsjö) där bergsmännen hade några obebodda bodar som de använde för att driva hyttan och som fäbodrar.

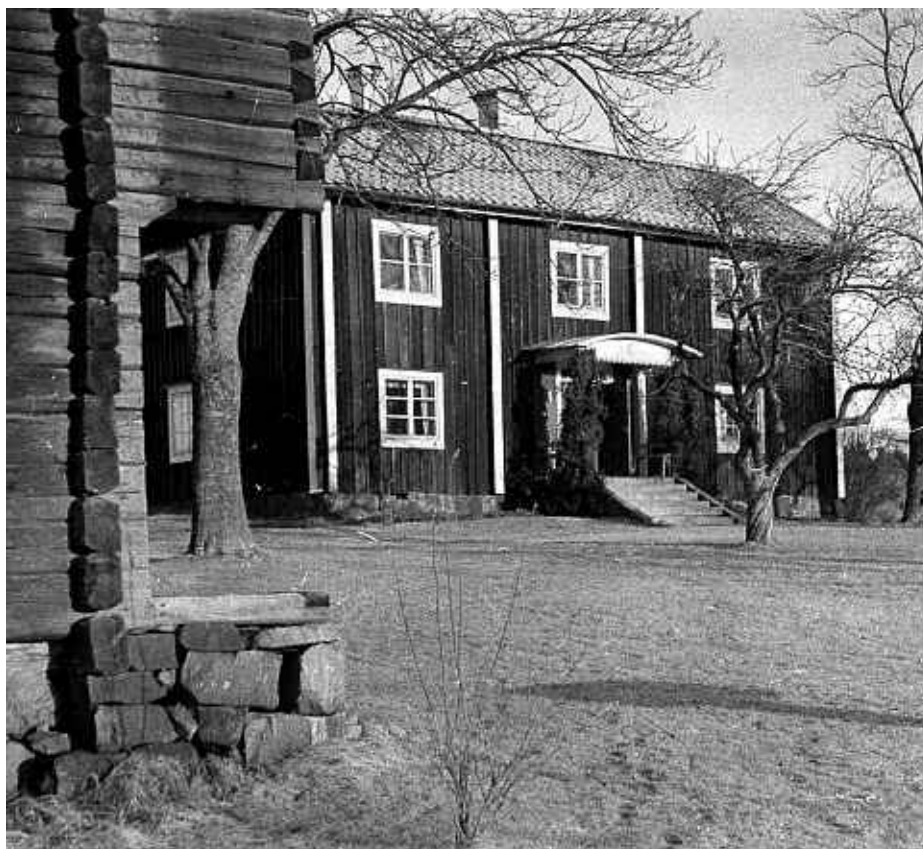
I min släktforskning har jag funnit att tio generationer bergsmän har verkat i Karsbo. Vi har järnet att tacka för att historien om våra bergsmansbyar finns nedskriven så långt tillbaka i tiden.

Bergsmannen Olof Larsson nämns 1539 som ensam ägare till hyttan i Karlsbodha. Till sin hjälp hade han en osmundsmed. Det var vid den tiden som Gustav Vasa försökte få kontroll över alla tillgångar av järn.

Om vi går framåt i tiden framkommer att Olof Larssons sonson Mats Larsson 1640 betalade "tackjärnstionde". Det var namnet på den skatt som bergsmannen betalade för varje dygn som hyttan blåstes. 1650 finns uppgift om att Cartsboo hytta varit i bruk elva dygn. Bergsmannen Mats Larsson hade tillsammans med hustrun Marit Hermansson två döttrar Karin och Brita Matsdotter. Mats Larsson var förmodligen den första bergsmannen med eget bergsmanshemman i Karsbo.

MATS LARSSON DÖR hösten 1648. I juli 1649 gifte sig dottern Karin sig med bergsmanssonen Erik Tomasson från Rabbatsbenning. Ett år senare gifte sig Karins syster Marit med Per Andersson från Meling. Med de bägge äktenskapen fick Karsbo två bergsmän som drev hyttan vidare. Med tiden byggdes även en spiksmedja och ett blyertsverk.

KARIN MATSDOTTER OCH Erik Tomassons son Erik Ersson för arvet vidare. 1703 uppförde han en ny bergsmansgård. Loftbod och mangårdsbyggnaden finns kvar än i dag. Krav på

300 ÅR. Fastigheten byggdes 1703. Stjärnan ovanför dörren visar att det är en bergsmansgård.

ökad produktion ledde till brist på koltillgångar.

1717 blåste hyttan i Karsbo för sista gången. Genom att bli inbrukare i närliggande bergsmansbyars hyttor kunde Erik Ersson och hans son Mats Ersson fortsätta som bergsmän.

Bergsmännens familjer var stora. Det var inte ovanligt att de fick tio barn. Men alla fick inte leva vidare, flera av barnen dog i spädbarnsålder. Om mannen dog tidigt kunde änkan gifta om sig med en annan bergsman och få flera barn med honom. Ett bergsmanshemman gick i första hand i arv till en son, så har det även varit i Karsbo. Undantaget var Karin Matsdotter som inte hade någon bror som kunde arva sin far Mats Larsson.

DET VAR VANLIGT att döttrar till bergsmän gifte sig med bergsmanssöner i grannbyarna. Brita Andersdotter var bergsmansdottern från Halvarsenbenning som gifte sig med Mats Erssons son Erik Mattsson 1742.

Då var Brita bara 18 år. De fick tillsammans tio söner och tre döttrar. Bara en av döttrarna, Sara Ersdotter, fick leva vidare. Hon gifte sig 1784 med bergsmannen Jockom Jockomsson i Kallmora.

Saras bror Hans Ersson och hans barn och barnbarn bodde kvar i den gamla bergsmansgården fram till början av 1900-talet. Historien slutar inte där. Saras barnbarn flyttar senare tillbaka till Karsbo för att där bli bönder. Bergsmännens era hade redan gått mot sitt slut.

SOM MEST HAR det funnits fem gårdar i Karsbo. Två av dessa var arrendegårdar. De finns kvar i norra delen av Karsbo. I arrendegårdarna bodde kolare och landbönder. I en annan gård som revs 1925 bodde tidigare bergsmannen och kyrkvården Anders Persson. I huset fanns flera värdefulla väggtejpeter. De finns bevarade och kan ses i Karlbergs hembygdsgård.

Det var inte bara bergsmännen med sina familjer som bodde i Karsbo. För att sköta jord-, skog- och bergsbruket behövdes drängar och pigor. Alla barn i Karsbo hade en egen byskola. Den finns kvar utmed vägen till Gäsjö.

BYARNA I NORBERGS bergslag skapades av bergsmännen som i sina bergsmanshemman drev bergsbruk vid sidan av jord- och skogsbruk. Innehavare av bergsmanshemman var skyldig att blåsa tackjärn och använda sin skog till kolning. Bergsmännen var ändå en privilegierad grupp. Med stöd av privilegiebrev reglerades skatt. Bergsmännen slapp betala skatt mot att de betalade en särskild skatt för en del av järnproduktionen. Den kallades för tackjärnstionde.

Privilegierna gav även bergsmännen rätten att slippa utskrivning eller rotering för krigsmaktens räknning. Bergsprivilegierna gjorde nyttjanderätten till en plikt att utvinna malm

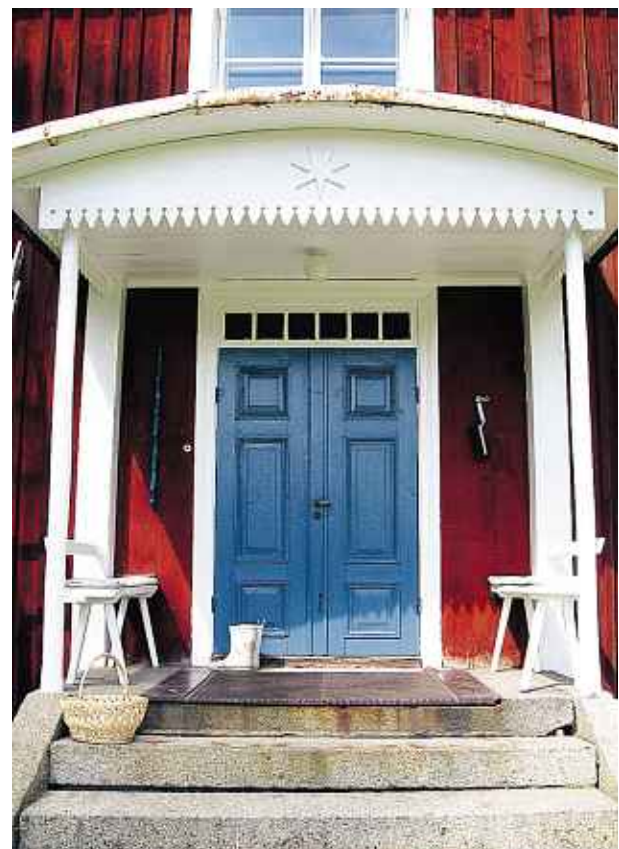

FOTO: PRIVAT OCH KRISTER FORSBERG

från gruvan och framställa säljbart tackjärn. Stångjärn framställt ur tackjärn var länge rikets viktigaste exportprodukt.

BERGSMANSHEMMAN BYGGDES NÄRA malmfyndigheten och den hytta som producerade tackjärn. Skogen var en viktig råvara för kolmilorna som producerade kol till hyttorna.

Flera bergsmän kunde ha hyttandelar i en hytta. Bergsmanshemman kunde under lång tid inte förvärfvas av personer utanför bondeståndet.

Efter jordbruksskörden, som på den tiden var mager, övergick man till skogsbruk och järnbruk. Malmbrytningen skedde genom att elda på berget så att det blev skört och kunde spättas loss. Kolen från en mila räckte inte mer än två dygn till att hålla masugnen varm. När vårfloren satte fart på bäcken var det dags att sätta i gång tackjärnsproduktionen. Myndigheterna vill få fram största möjliga tackjärns kvalitet.

Detta medförde att skogarna inte räckte till för alla bergsmän att genomföra blåsningsbåde på våren och hösten. Tackjärnet sålde de som regel till bruken som förädlade järnet.

UNDER 1800-TALET SKEDDE en utveckling mot allt mer avancerade och kostsamma produktionsanläggningar. Bergsprivilegierna upphävdes 1859 då bergshantering blev fri i Sverige. Mot slutet av 1800-talet var järnhantering industrialiserad. Bergsmännens skyldighet till blåsningshytta hade upphört.

Norbergs bergslag är landets äldsta järnbergslag. Den hade flest hyttor, 117 stycken, långt fler än vad som fanns i andra bergslag. Under bergsmännens tid sträckte sig gamla Norbergs bergslag från Rabbatsbenning i norr till Västervåla i söder. Då kallades byarna Raphansbönning och Västervåhla.

KRISTER FORSBERG
redaktionen.fp@ingress.se

TAPET. Den här väggtapeten fanns tidigare i en Karsbogård som revs 1925. Nu sitter tapeten i Karlsbergs hembygdsgårds bergsmansgård.

FOTO: KRISTER FORSBERG

GAMMALT. Norberg är Sveriges äldsta järnbergslag och hade också flest hyttor av landets bergslag. Bilden visar hur arrendebostäderna såg ut för 100 år sedan.

FOTO: PRIVAT